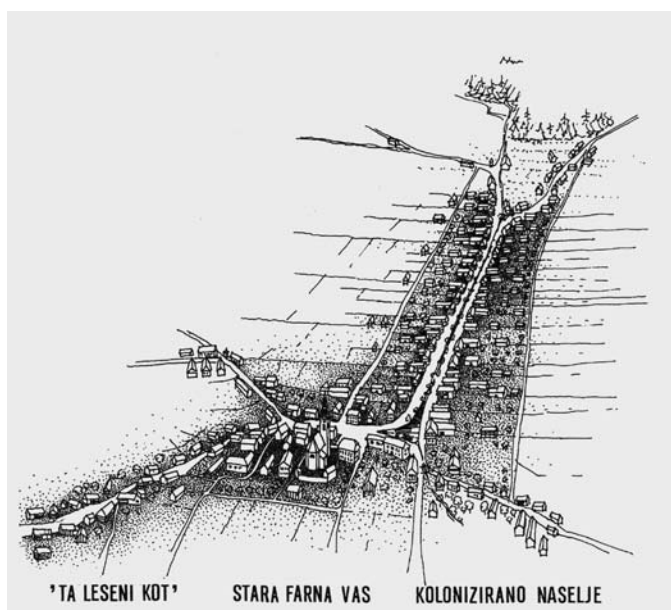

PROFESOR JOEL MARTIN HALPERN IN ŠENČUR – MISLI IN POMISLEKI

Značilna tridelna zasnova Šenčurja (rekonstrukcija po franciscejskem katastru) je kljub večjim spremembam v zadnjem času ostala ohranjena vse do danes. Risba: prof. dr. Peter Fister, 1970.

Po štirih desetletjih se ponovno govori in razpravlja o »raziskovalni akciji« v tedaj še močno ruralnem naselju Šenčur pri Kranju. Povod tej oživitvi je dal prof. Joel Halpern, antropolog iz Massachusettsa v ZDA, ki se je kljub svojim letom odpravil v Ljubljano, da bi se srečal z nekdanjimi študenti – »raziskovalci« naselja Šenčur in majhne kmečke vasi Gradenc v Suhi krajini. Gotovo pa ni bil ta povod edini namen njegovega obiska v Sloveniji.

Raziskave, ki so bile takrat opravljane, so bile kar »interdisciplinarne«, saj smo bili študentje, ki smo jih opravljali, z različnih fakultet – tako s filozofske (oddelek za etnologijo, sociologijo, umetnostno zgodovino), s pravne fakultete, fakultete za družbene vede (novinarstva) itd. Vsako od naštetih disciplin sta zastopala po en ali dva pripadnika, tako da nas je v Šenčurju raziskovalo šest, nekoliko manj pa v Gradencu.

Pozneje sem se velikokrat vprašala – to vprašanje sem postavila tudi na letošnjem srečanju – po kakšnih kriterijih in po kakšnem načelu oz. ključu so bili za raziskavo izbrani prav ti kraji, zakaj prav v Sloveniji, ko je bilo in je še danes brez števila krajev, ki bi bili morda še mnogo bolj povedni, vsebinsko bolj bogati in bolj potrebni raziskovalnih akcij. Vendar se takrat o tem nisem spraševala. Kot študentka, ki se je prebijala skozi študij, sem bila, tako kot drugi, prav vesela skromnega

Središče vasi, nastalo okrog »luže«; rekonstrukcija stanja pred prvo svetovno vojno. Risba: prof. dr. Peter Fister, 1970.

zaslužka, ki smo ga dobili za svoje delo. Vprašanje je tudi po zadnjem srečanju s prof. Halpernom na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo letos v mesecu maju ostalo odprto. V javni razpravi o problematiki sem takrat izpostavila tudi svoje kritično mnenje o preskromni vsebinski in podatkovni konotaciji zbranega gradiva, kar sem opravičevala z našim tedaj preskromnim poznavanjem načina zbiranja podatkov, nepoznavanjem sodobnih metod njihovega vrednotenja in interpretacije itd. Vem, da bi z današnjim znanjem in usposobljenostjo to opravila vsebinsko in likovno mnogo bolj bogato in tehtno. Kaj hočemo – tempora mutantur; škoda le, da čas ne dela več za nas.

Osebo me je takrat zanimal izgled vasi, zakonitosti kolonizacijskih procesov in njihov vpliv na podobo vasi, zemljiško razdelitev, velikosti kmetij in kajž in s tem v povezavi na odraz v socialnem ustroju prebivalstva in načinu življenja. Edinstven je bil tedaj še precej originalno ohranjen pogled na zgornji del vasi, skozi katerega je po sredi še po prvi svetovni vojni tekkel potok Olševica, vzdolž potoka pa je bilo na obeh straneh posajeno drevje, ki se je kot »drevored« ohranilo do danes. Potok je na sredi vasi napajal jezero – »lužo«, ki je dajala naselju izredno slikovitost, hkrati pa je bila tudi zelo uporabna, saj se

*Današnja Pipanova ulica pred zasutjem potoka.
Risba: prof. dr. Peter Fister, 1970*

je tu napajala živina, igrali so se otroci, ženske so tu kot tudi vzdolž potoka prale perilo, kmečke stavbe (kot je bila Bvagnetova hiša in še več podobnih bolj ali manj mogočnih kmečkih hiš), cerkev, mežnarija in staro župnišče okoli »luže« pa so to podoba slikovito uokvirjale. Na nekdanjo »lužo« danes spominja le nekoliko razširjen trg z večjim križiščem. Opozoriti želim na več podobnih središčnih vasi z jezerom v sredini – največja taka znamenitost je bila še v času naših raziskovanj v Vogljah blizu Šenčurja, v več kmečkih vaseh na Dolenjskem in Primorskem (še danes je »kal« sredi vasi v Lučarjevem kalu na Dolenjskem, voda, s katero so napajali živino pa je danes le še kot rezerva za gasilske potrebe ...).

Posebnost kmečkih in tudi drugih manjših domačij je bila, da so imele obliko stegnjenega doma, kar je pomenilo, da so se vsa poslopja držala skupaj v eni liniji. Stanovanjsko poslopje se je nadaljevalo v klet (ne podzemeljsko!) – »kewdr« za hrambo krompirja, sadja, kislega zelja, pese kot krme za živali, in morda še česa podobnega. Pod isto streho je sledil hlev za govedo in konje, nato pa še lesen »pod« za seno, slamo in nastilj. Nasproti stanovanjske zgradbe je bil navadno svinjak, kar je gospodinjini omogočalo čim krajšo pot do prašičev.

Dvorišče se je na koncu steklo v zeleni pas in njive (imenovane »ozare«), ki jih je presekala na obeh straneh domačij glavni cesti vzporedna gospodarska pot. Ob tej gospodarski poti je bil prostor za večje število kajžarskih hiš in hiš preužitkarjev. Za Šenčur je bil zanimiv poseben predel na jugovzhodnem delu

naselja, imenovan »Kurja vas« ali tudi »Ta lesen kot«, ki je bil poseljen (že v 16. in 17. stoletju) samo s kajžarskim slojem prebivalstva. Podoba kajžarskega naselja se tu do danes ni mnogo spremenila.

Posebnost Šenčurja so bili med našimi raziskavami še povsem ohranjena oblika in razporeditev naselja iz obdobja agrarne kolonizacije med 12. in 13. stoletjem, ter osrednji del, kjer je bila ohranjena naselbinska zasnova še iz zgodnjega srednjega veka, kar je posrečeno ohranjeno prav v današnji čas,¹ s tem v zvezi pa nekoliko tudi način življenja. S širjenjem naselja so sprva začeli neposredni potomci domačij, sinovi in hčere, ki so imeli na domači zemlji možnost zidati hiše, temu so sledile hiše, ki so jih zgradili delavci, ki so s Šenčurjani skupaj delali v tovarnah v Kranju (od tod ocena, da je bil v 20. stoletju Šenčur spalno naselje za mesto Kranj). Na severni strani naselja je nastal nov, obsežen stanovanjski kompleks, ki je povezal naselje Srednja vas s Šenčurjem, in tudi velik, nanovo pozidan predel ob cesti, ki pelje proti Cerkljam. Novi naseljenci so že povsem neodvisni priseljenci, ki jim Šenčur omogoča bodisi prijetno bivalno vzdušje bodisi bližino komunikacijskih točk (letališče Brnik) in nenazadnje bližino glavnega mesta Ljubljane.

Tako je Šenčur naglo prenehal biti spalno naselje in ruralni center, saj je danes kmečkega prebivalstva komaj še za vzorec. Razvil se je v samostojno občino in pomembno gospodarsko središče. Namesto prelepih kmečkih obdelovalnih površin so tu posebej izstopajoče zgradbe, v katerih se izvajajo obrtne in poslovne dejavnosti, trgovina, visoko razvite športne in rekreacijske dejavnosti in aktivnosti ter s tem povsem nov način življenja.

Iz navedenih vzrokov bi bilo zelo koristno naselje ponovno raziskati z nekdanjimi in novimi raziskovalnimi metodami, saj se zgodovina nenehno spreminja, bogati in dopolnjuje. Tudi veliko presenečenje prof. Halperna nad dosežki ene same generacije, ki je dodala novemu načinu življenja povsem nove dimenzije in drugačne življenjske načine, bo tako bolj sprejemljivo, spremembe pa po svoji kakovosti primerljive samo s spremembami v najboljših, v enakih pogojih živečih naseljih. Večkratno dokumentiranje ima velik pomen posebej za zgodovino naselja Šenčurja, njegovih prebivalcev in načina življenja. Le želimo si lahko, da bi skupina, ki je predstavila izsledke pred štirimi desetletji zbranega gradiva, to ponovno vzela v obdelavo in razstavila še kaj več, kot smo videli na njihovi razstavi v Šenčurju. Kolikor vem, sem bila podpisana edina, ki sem z mnogimi takratnimi informatorji še dolgo obdržala pristne prijateljske vezi, iz zbranega gradiva pripravila študijo, jo predstavila študentom v seminarju in izdala v obliki prispevka pod naslovom »Socialna struktura Šenčurja v 19. in 20. stoletju in njen odraz v materialni kulturi«. (*Kranjski zbornik* 1970, 288) Na Oddelku za etnologijo je bila tovrstna obdelava za takratne razmere prava revolucija; povzročila je veliko seminarskih debat, predavanj in pogovorov. Žal pa je bil med takratnimi »študenti raziskovalci« tak primer interpretacije in objave osamljen primer. Žal mi je bilo tudi, da teh in takih rezultatov na letošnji razstavi ni bilo.

¹ Peter Fister, Naselbinske oblike od Jezerskega do Bitenj. V: *Kranjski zbornik*. Kranj 1970, 268–287.